

chambers and crematorium that carried out large-scale destruction of the Jews.

Key words: Jews, organization, concentration camp, prisoners, Nazis.

Oczeretianyj W. , Nikolina I. PROCES STWORZENIA NAZISTOWSKIEGO SYSTEMU OBOZÓW NA TERYTORIUM POLSKI PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

W artykule przeanalizowano proces tworzenia niemieckiego systemu obozowego. Ustalono, że proces zakładania obozów koncentracyjnych w Polsce był poprzedzony długim procesem rejestracji organizacyjno-prawnej początkowo w samych Niemczech, a następnie na terytoriach przez nie okupowanych. Procesowi temu towarzyszyły liczne żydowskie pogromy i aresztowania przedstawicieli tej grupy etnicznej i stanowiły integralną część nazistowskiej polityki antysemitycznej.

Obozy koncentracyjne były dobrze przemyślanymi instytucjami o dobrze udokumentowanej technice przetrzymywania więźniów, zapewniające odpowiedni przymus i karę. Inne cele były w "obozów śmierci" – zniszczenie więźniów na dużą skalę. Większość z nich znajdowała się na terenie Polski, gdzie sprowadzono Żydów z całej Europy. Należały do nich Chełmno, Bełżec, Sobibór, Treblinka, Auschwitz-Birkenau i Majdanek.

Słowa kluczowe: Żydzi, organizacja, obóz koncentracyjny, więźniowie, naziści.

УДК 94(477) «1939/1945»: 929.52-055.2

DOI 10.33287/101818

Геча О.А.,
аспірантка кафедри історії України
Житомирського державного
університету ім. Івана Франка
gechaelena@gmail.com

ЄВРЕЙСЬКІ ЖІНКИ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ ТА ЕВАКУАЦІЇ: РІЗНІ СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ ПРЕДСТАВНИЦЬ РОДИНИ РАБІНОВИЧІВ)

Жіноча історія як відносно новий напрямок історичних студій з кожним роком поповнюється новими дослідниками та цікавими роботами. Жіночі долі в умовах війни є окремою темою, яка має значну кількість аспектів, що потребують детального вивчення, нового прочитання та переосмислення. Жінки змушені були пройти через випробування окупацією, евакуацією. Однією з найбільш важких практик для жінок є фронтовий досвід, як в якості військових, так і представників медичного персоналу. На долю єврейських жінок випало й випробування Голокостом. Подібні досвіди та особливості виконання не властивих в мирний час ролей потребують додаткових досліджень. Погляд на жінку як на військовий ресурс був притаманний як радянській так і нацистській тоталітарній владі. У запропонованій статті на прикладі представниць однієї родини – Рабіновичів, здійснена спроба відстежити різні стратегії й практики життя/виживання/участі у війні жінок.

Ключові слова: жіноча історія, родина Рабіновичів, Друга світова війна, Бабин Яр, окупація, евакуація, Раїса Рабінович, Єлена Ржевська.

Друга світова війна та її досвід належить до тих історичних подій та періодів, які потребують досліджень крізь оптику жіночої історії та історії повсякдення в умовах війни. Потреба вивчення історії жіноцтва була визнана ще у другий половині XIX

ст. й активно розвивалася на початку ХХ ст., у радянській науці цей напрямок майже занепав, як і більшість інших наукових напрямків, що не вписувались у концепцію марксистсько-ленінської ідеології. Жіноча історія в радянській історіографії насамперед віддзеркалювала офіційне замовлення системи на формування образу ідеальної жінки у свідомості радянських людей.

Поновили дослідження з жіночої історії у незалежній Україні, але історики свій інтерес зосередили насамперед на дорадянській добі, а саме – на біографіях видатних українок та історії жіночого руху [12]. О. Кісь у передмові до власної монографії [11] зазначає, що тема жіночого повсякдення часів соціалізму все ще належить до найменш розвинутих та маргінальних ділянок історико-антропологічних студій. Жіночий досвід доби сталінізму майже не привертав уваги дослідників, хоча окупація України та евакуація під час Другої світової війни мали величезний вплив на повсякдення сотень тисяч жінок.

Актуальність дослідження мемуарів жіночої частини родини Рабіновичів обумовлена декількома факторами. Процес збору документальних свідчень про долю жінок у роки Другої світової війни має на меті, перш за все, вивчення саме жіночого досвіду в тилкових умовах та евакуації. Жінки родини Рабіновичів не складала винятку, адже їм довелося перенести всі тяготи війни, про які вони залишили спогади як у вигляді мемуарів так і художньої прози.

У запропонованому матеріалі, серед джерел ключове місце належить спогадам дружини Л. Волинського (Рабіновича) Раїси Рабінович (Константиновської), які охоплюють період з кінця 20-х – до сер. 60-х рр. ХХ ст. Не менш важливими джерелами є автобіографічні твори Єлени Ржевської (Каган), другої дружини рідного брата Л. Волинського – Ісаака Крамова (Рабіновича). У травні 1945 р., в якості перекладача, вона брала участь у пошуках тіла Гітлера і Геббельса, у розслідуванні обставин їх самогубств, була членом секретної групи з трьох осіб, створеної за особистим наказом Сталіна.

Проблеми, з якими зіткнулись жінки в евакуації знайшли відображення в публікації, що з'явилися наприкінці 1940-х рр. Однак, тексти цього періоду носили виключно публіцистичний характер, в яких звеличувався «героїчний внесок жінок тилкових районів в економіку воєнного часу» [10, 23]. Подібні видання носили

пропагандистський характер, й мали впливати на формування почуття відданості радянській батьківщині. У періодичних виданнях також постійно розміщувались повідомлення про досягнення жінок як на державному так і місцевому рівнях. Листівки та плакати радянського періоду фіксували візуалізацію офіційного бачення проявів патріотизму, який втілював образ та концепцію жінки-будівниці комунізму.

Переосмислення методологічних підходів, знайомство із досягненнями західної історіографії на початку 1990-х рр. сприяло появі нових досліджень. Першим поступом на шляху дослідження подій 1939–1945 рр. крізь гендерну оптику стало проведення конференції «Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства». Серед її учасниць: О. Кісь, Г. Грінченко, Т. Пастушенко, О. Стяжкіна та інші дослідниці проблематики, які представляють український сегмент цього наукового напрямку [8].

Гендерні виміри Голокосту серед інших проблем, вивчають М. Гон [6], А. Подольський [17]. Війна та окупація, нацистський режим та умови життя й виживання стали об'єктами досліджень В. Косика та К. Беркгофа. Політика Райху щодо України крізь призму «східної політики» також є об'єктом досліджень згаданих авторів [13]. У статті відомого голландського історика К. Беркгофа, автора однієї з небагатьох у сучасній західноєвропейській історіографії монографії щодо долі України та її населення під окупацією Третього райху [3], йдеться про трагічні події у Бабиному Яру. Автор відтворює події 29-30 вересня 1941 р., розстріл близько 34 тисяч євреїв, що став одним з перших масових тотальних убивств в історії Голокосту не лише на територіях СРСР, а й у цілому в Європі.

Окремо слід назвати видання «Бабин Яр: людина, влада, історія» [2], збірник документів та матеріалів, який відображає історичну топографію та хронологію подій, що відбувалися на території Бабиного Яру у 1941–1943 рр. Із документальних зібрань, які певною мірою торкаються теми, слід згадати й матеріали Державної Надзвичайної комісії, семитомне видання протоколів Нюрнберзького процесу, збірку документів й матеріалів про знищення євреїв України. Серед художньої літератури варте уваги перш за все, роман – документ А. Кузнецова «Бабий Яр» [14], який написаний на основі власних спогадів автора та свідчень очевидців.

Наведені документи стали джерелами для введення до так званих гранднаративів.

На думку О. Стяжкіної, жіночий досвід життя/виживання на захоплених загарбниками територіях виявляється «технічно» вписаним у концепт «страждання/боротьби», а осмислення інших практик свідомо чи несвідомо маргіналізується. «Ті, хто жив в умовах окупації, стали окупованими не тільки у минулому, а й у теперішньому. У межах «гранднаративів» жінки втрачають власне місце, власну історію чи взагалі не набувають їх. Нелінійність жіночих доль, суперечливий характер втілення правил існування у катастрофі війни дають змогу вийти за межі загальних конструкцій уявлень про минуле [20, с. 185]. Вона пропонує використовувати означення «окуповані» жінки в якості певного виклику тривалій традиції універсалізації та широких узагальнень, які панують в історієписанні Другої світової війни.

Настанови влади, чи погляд влади на місце жінки у суспільстві – це чинник, який так чи інакше впливав на стратегії виживання. Погляд на жінку як на істоту другорядну, менш вартісну був притаманним як радянській, так і нацистській системі. Як зазначає у своєму дослідженні Т. Заболотна, організовуючи у містах карткову систему для осіб, прописаних у дворових книгах, нацисти внесли свою градацію: «жінки-домогосподарки та жінки-утриманки», «члени сімей репресованих більшовиками», жінки та діти військовополонених [9, с. 16-17]. Однак під час оголошення 1941 р. трудової мобілізації райхміністром А. Розенбергом жінки віком від 18 до 45 років в очах тієї самої влади були вже ресурсом, який можна було використати для власних цілей та потреб. У мемуарах Є. Ржевська згадувала про один з найбільш таємних німецьких документів, надісланих штабом радянського фронту для ознайомлення. Документ від 20 квітня 1942 р. під назвою «Програма головного уповноваженого з використання робочої сили», підписаний комісаром з робочої сили в управлінні чотирирічного плану (1942-1945 рр.) Ф. Заукелем. У ньому зазначалось: «Для того, щоб відчутно розвантажити від роботи вкрай зайняту німецьку селянку, фюрер доручив мені доставити у Німеччину зі східних областей 400-500 тисяч добірних, здорових і міцних дівчат [18, с. 248].

Преса виступала в ролі важливого чинника ідеологічно-пропагандистського впливу на місцеве населення з метою забезпечення його виїзду до Німеччини. Ряд

матеріалів відбиває стан та перспективи використання трудових ресурсів Рейхкомісаріату України в інтересах Німеччини. Офіційна інформація (оголошення, розпорядження, накази тощо), вміщувана на шпальтах видань разом із газетною публіцистикою допомагає визначити чисельність, віковий та статевий склад, терміни від'їзду завербованих до рейху. Так, у номері «Голосу Волині» від 21 січня 1942 р. розміщувалась стаття «Поїзд іде у Німеччину», в якій повідомлялось про першу партію українських чоловіків та жінок із Житомира на роботу у «Великонімеччину» [4]. В розділі «Хроніка» зазначалося, що в березні 1942 р. «з м. Житомира на сільськогосподарські роботи у Великонімеччину виїхало 449 чол., з них в переважній більшості жінки» [5].

Протягом 1942 р. на сторінках газети «Голос Волині» друкувалися звернення до місцевих жителів про добровільний виїзд до Німеччини на роботу. Агітація проходила під гаслами «Вчіться культурно працювати – їдьте до Великонімеччини», «Вчіться у німецької жінки-матері трудовому життю».

Засобом пропаганди була публікація «листів» до рідних із Німеччини, організовувалися виставки, які розповідали українцям про переваги життя та роботи у Німеччині. Але кількість добровольців не виправдала очікувань вермахту, різні дані підтверджують, що вдалося завербувати від 25 до 35% необхідної кількості потенційних робітників. Небажання українського населення виїжджати до Німеччини посилювалося, а згодом стало домінувати, коли почали надходити перші відомості про реальне життя й роботу в Німеччині, листівки про справжнє становище українців у Німеччині, які розповсюджувалися підпільними організаціями.

Найбільші випробування, що випали на долю єврейського народу та родини Рабіновичів, пов'язані з Другою світовою війною. Голокост, або Катастрофа, – одна з найбільш жахливих сторінок в історії людства, визнана міжнародним співтовариством геноцидом єврейського народу. У вироків Нюрнберзького трибуналу було озвучено кількість жертв ШОА – 6 млн євреїв Європи [21].

У літопису глобальної єврейської Катастрофи, саме з Бабиним Яром пов'язують початок Голокосту в Європі, хоча насправді хвиля розстрілів котилася до Києва від самого кордону. Київ став першим великим містом, цілком «вільним від євреїв».

Саме у Бабиному Яру, розстріляли майже все єврейське населення міста. За переписом населення, який провела Київська міська управа, на 1 квітня 1942 р. у місті проживало 352 139 осіб, з них українців – 281 611, росіян – 50 263, поляків – 7 874, циганів – 40, євреїв – 201[7].

Офіційні документи і спогади свідків містять суперечливу інформацію, що створює певні проблеми для дослідників проблеми. Слід враховувати й той фактор, що впродовж багатьох років, за невеликим винятком, проблема трагедії Бабиного Яру взагалі не порушувалася.

Зупинимось на хронології подій вересня 1941 р. Останні частини радянських військ залишили Київ 19 вересня, й до міста увійшли німці. У суботу 20 вересня, на колишньому складі зброї поблизу Києво-Печерської Лаври вибухнула міна. З 24 по 29 вересня у центрі тривали потужні вибухи, які спричинили великі пожежі, понищили майже всю забудову Хрещатика. Вогонь охопив територію площею близько 1 км². Поширилися чутки про те, що винними у цій біді були євреї [3, с. 10]. Першими діями окупантів стала примусова реєстрація жителів протягом п'яти днів. Таким чином, вони отримували можливість виявити комуністів і співробітників НКВС, євреїв, які в подальшому були розстріляні.

В. Нахманович в своїй публікації зосередив увагу на деталізації нацистами та розробці плану щодо винищення євреїв Києва. Спираючись на документи слідства й Нюрнберзького процесу, він відтворив хронологію тих жахливих подій [15, с. 94 - 98].

Надрукували понад 2 тисячі листівок, які 28 вересня розклеїли по всьому місту. Водночас розпустили чутки, ніби євреїв «евакуйовуватимуть» – ймовірно, до Палестини. У понеділок 29 вересня десятки тисяч людей почали збиратися біля призначеного місця.

Зі своїх помешкань «вони виходили ще затемна, – свідчив у романі-документі «Бабин Яр» письменник Анатолій Кузнецов, тоді 12-річний мешканець Куренівки, – щоб опинитися раніше біля потягу і зайняти місце. З дітьми, що ревуть, зі старими і хворими... Перехоплені мотузками клумаки, обдерті фанерні валізи, залатані кошики, скриньки з теслярськими інструментами. Бабусі несли, перекинувши через шию, наче гігантські намиста, плетениці цибулі – запас провізії на дорогу» [14]. У

місце призначення збиралися і батьки Л. Волинського Шифра та Наум з родичами. Родина Рабіновичів до війни проживала на вулиці Рейтаській, 32, збереглася їхня квартира – з балконом, на другому поверсі. Звідси вони і пішли у Бабин Яр. 29 вересня 1941 р. вийшли з дому і вже ніколи не повернулися батьки Л. Волинського, сестра матері Фейга з чоловіком і дітьми. У збірнику «Бабин Яр: книга пам'яті» вказуються загиблими 67 Рабіновичів, серед них є імена батьків Л. Волинського: «Рабинович Шифра, 49 лет, ул. Рейтерская, 32, кв. 23, Рабинович Нухим-Вольк Яковлевич, 51 год» [1].

У цьому збірнику згадано дев'ять жінок з ім'ям Фейга, але не відомо, яка саме була родичкою Рабіновичів, тому що невідомо її прізвище після заміжжя й адресу проживання. Це потребує додаткових досліджень. У спогадах Р. Рабінович є запис, який свідчить, що «Фейга Исааковна, в девичестве Канделис, убита в Бабьем Яру 29.09.1941» [19].

29 вересня нацисти розстріляли близько 22 тисяч євреїв. Інших, кого не встигли знищити, запхали на ніч до гаражів танкоремонтного господарства по вулиці Лагерній. Наступного дня їх вбили в Бабиному Яру. «Дивом врятувалася дружина з маленькою донькою, кинувшись в день збору згаданих «жидів» для відправки у загальний могильник в протилежну сторону – до вокзалу ...» – так записано у романі «Цвінгер» онуки Л. Волинського Олени Костюкович. Але з власних спогадів Р. Рабінович відомо, що вона ще у липні 1941 р. виїхала з Києва в евакуацію.

У Бабиному Яру з родини Л. Волинського загинуло дев'ять чоловік. Врятувалася Діна Миронівна Пронічева, мати двох дітей, яка працювала актрисою у театрі ляльок. Л. Волинський дружив з нею, коли створював декорації до двох вистав. Театр розташовувався на Мало-Васильківській (у приміщенні колишньої хоральної синагоги, побудованої за проектом Шлейфера Лазарем Бродським). Після війни Л. Волинський часто обговорював із Д. Пронічевою питання збереження пам'яті жертв Бабиного Яру [19].

Керівництво айнзацкоманди доповіло у Берлін, що 29 і 30 вересня 1941 р. розстріляли 33 771 мирних жителів Києва, переважно євреїв. Зі звіту № 6 про діяльність айнзацгруп поліції безпеки на території СРСР за період з 1 по 30 жовтня

1941 р.: «Озлоблення українського населення проти євреїв надзвичайно велике, так як їх вважають винними в організації вибухів у Києві. У них також бачать донощиків і агентів НКВС, які викликали терор щодо українського народу. В якості відповідних заходів за підпали в Києві були заарештовані всі євреї і 29 і 30 вересня страчено в цілому 33 771 осіб. Золото, цінні речі і одяг конфісковані і передані в розпорядження націонал-соціалістичної організації для забезпечення «фольксдойче», а також частково комуністичному (так в документі, певно, має місце помилка: правильно «комунальним») міському самоврядуванню для передачі нужденному населенню»[7]. Перша хвиля розстрілів, розпочата 29 вересня, тривала безперервно півтора місяці – до середини листопада 1941 р.

Вбивство безневинних людей тільки за те, що вони належать до тієї чи іншої нації, стало одним зі найстрашніших і кривавих злочинів нацизму і своєрідним символом страждань мирного населення. Неправдоподібним є стислий термін підготовки і проведення небувалої за масштабами страти величезної кількості жителів, в основному жінок, старих і дітей. Це стало можливим тільки завдяки тому, що вся акція від початку до кінця була не лише задумана, але й спланована, розрахована до деталей завчасно. Виникає питання: «Чому вони підкорилися наказу, чому пішли?» Але що їм залишалося робити – адже в наказі чітко говорилося: «Хто не підпорядкується цьому розпорядженню, буде розстріляний» [22]. До того ж, свою роль зіграла і дезінформація – багато хто вважав, що їх будуть переселяти.

Нищення євреїв виявилось початком інших масових убивств. Далі у Бабиному Яру протягом двох років знищували людей різного етнічного походження і віку. Загалом у тій жахливій місцині знайшли свою смерть понад 100 тисяч людей.

Для тих, хто зміг врятувати свої життя завдяки вчасній евакуації, життєво важливою була будь-яка інформація про долю своїх близьких. Оскільки до завершення окупації нічого не було відомо про масові розстріли євреїв, більшість родичів сподівались знайти живими своїх близьких. Як згадує у спогадах онука Л. Волинського О. Костюкович, що бабуся Раїса Константиновська-Волинська коли ще не знала, що чоловік її живий, почала шукати в Києві його батьків. Вона написала листівку на їх довоєнну адресу. Про масові розстріли євреїв нічого їй не було відомо. У листівці Рая, побоюючись найгіршого, просить відгукнутися сусідів по

комунальній квартирі, кого завгодно, хто знає про їхню долю. У власний спогадах вона писала, що не знайшлося жодного порядного, доброго, просто нормальної людини. Листівка валялася на пошті два місяці і була повернута з позначкою «Адресат не проживає». Пам'ятник нелюдської епохи ... [19].

На щастя, певний відсоток євреїв встигли евакуюватись як самостійно, так і з підприємствами. Особливості життя в евакуації складає ще один напрямок досліджень, що потребують вивчення, у тому числі й у контексті жіночих історій.

Рішення про евакуацію не позначилося на долі більшості жителів окупованих територій, включаючи євреїв, оскільки було прийнято занадто пізно: значна частина цих земель була вже захоплена ворогом. 27 червня 1941 р. (тобто через п'ять днів після початку війни) була прийнята Постанова ЦК ВКП(б) і СНК СРСР «Про порядок вивозу і розміщення людських контингентів та цінного майна», що передбачала евакуацію населення і промислового обладнання. У Постанові говорилося, що евакуація цивільного населення повинна здійснюватися в установленому порядку. В першу чергу, евакуації підлягали фахівці і інженерно-технічний персонал стратегічно важливих підприємств, а також жінки, діти, інваліди та люди старше 50 років. Насправді ж перевагу при евакуації надавалася сім'ям членів Комуністичної партії і державних службовців, - так званого «партійно-радянського активу» [16, с.47].

Радянським і партійним установам належало домовитися з місцевим армійським командуванням про маршрути евакуації і про виділення транспортних засобів. Однак через невдачі на фронті і вимог військового часу перевагу при виділенні продовольства, матеріалів і транспорту віддавалася збройним силам, що надзвичайно ускладнювало евакуацію цивільних осіб. Центральні магістралі і переїзди були захоплені або оточені противником, і для потреб евакуації, як правило, використовувалися другорядні дороги або обхідні шляхи.

Часом прихильники евакуації вважали, що ці заходи носять короткотерміновий характер, тому що «через кілька днів німці будуть розбиті» і можна буде повернутися додому. Тому багато хто не захопили з собою необхідних речей і провізії. Деякі вважали, що «жінкам і людям похилого віку нема чого боятися. Тільки молоді чоловіки наражаються на небезпеку» [16, с.52].

Проти втечі заперечували як «оптимісти», так і «песимісти». Перші стверджували, що війна між двома могутніми державами в результаті покладе край нацистському кошмару, що загрожує євреям. Вони не хотіли покидати свої будинки, оскільки вважали, що війна не триватиме довго і буде вестися на території противника, як невпинно обіцяли радянські пропагандисти. З іншого боку, ті, хто допускав можливість перемоги німців, вважали, що краще залишитися вдома, ніж відправитися у невідомість. Крім того, багато хто побоювався порушити накази влади, які забороняли громадянам самовільно залишати місця роботи і виїжджати з міста без дозволу [16, с.53].

Говорячи про аргументи проти втечі на схід, не можна не згадати небажання людей кидати своє майно. Багато просто не розуміли, «як людина може залишити будинок і всі свої речі, і почати життя волоцюги»; ті, хто володів нерухомістю, особливо землею, були сповнені рішучості «не кидати свою спадщину і свої будинки» [16, с.55]. Можливо, подібні думки поділяли й батьки Л. Волинського Шифра та Наум Рабіновичі.

Чисельність євреїв серед евакуйованих перевищувала їх відсоток у загальному населенні. Пояснення цього факту на поверхні: серед євреїв був вищий відсоток людей із середньою спеціальною та вищою освітою, тому вони складали більшість серед службовців, інженерно-технічних працівників, представників культури. Крім цього, значна кількість євреїв категорично відмовлялись залишатися під нацистською окупацією. Службовці євреї, евакуйовані в організованому порядку, намагалися брати з собою свої сім'ї, в той час як в середовищі їх неєврейських колег сімейна солідарність була не настільки розвинена. Не євреї менше побоювались, що їхні близькі піддадуться переслідуванням нацистської влади. Жінка психологічно та фізично несла більшу відповідальність за дітей і старих, які залишилися у неї на утриманні.

Дружина Леоніда Волинського, Раїси Рабінович, забезпечила евакуацію родини на Схід, й відповідно, взяла на себе вирішення всіх повсякденних проблем. Пошук житла, продуктів харчування, оформлення документів у чужих містах, підтримка зв'язку через листування із родичами, піклування та лікування близьких – ось неповний перелік обов'язків, які додатково лягли на її плечі в евакуації. Війна

вимагала від жінок, в тому числі і від єврейок бути діяльними. Жіноча активність (або звичайна зайнятість) була важливою як для самих жінок, так і для суспільства загалом. Робота давала можливість позбутися «чорних думок», зосередитися на порятунку себе й родини. Такої позиції дотримувалася більшість жінок.

Воєнна історія рідко звертає увагу на зусилля тилу у підтриманні боєздатності війська. А під час Другої світової війни жінки становили значну частину працівників військово-промислового комплексу і сільського господарства (заступивши там чоловіків, мобілізованих на фронт). Ігнорування цієї сфери на практиці перетворюється у нехтування суттєвою частиною саме жіночого досвіду війни. Роль жінки в евакуації в радянських реаліях лишалася на узбіччі офіційних репрезентацій подій та комеморативних практик.

Найбільша трагедія родини Рабіновичів – Бабин Яр. Саме тут розстріляли майже все єврейське населення Києва, в тому числі дев'ять чоловік з родини Рабіновичів. У долі однієї родини дивним чином змогли поєднатись події, явища та люди, які стали відображенням складної та неоднозначної епохи встановлення та функціонування двох авторитарно-тоталітарних режимів та світової війни, спричиненою низкою чинників політичного характеру. Члени родини Рабінович, як і більшості єврейських родин стали жертвами Голокосту. Дослідження досвіду перебування в евакуації крізь оптику его-джерел дозволяє відтворити окремі епізоди життя, з яких формувались стратегії виживання не лише однієї жінки, а групи людей, неспроможних без її допомоги вирішувати побутові та інші проблеми. Жінка, як ресурс безоплатної праці в умовах тоталітарних режимів (особливо в ситуації їх воєнного протистояння) – одна із тем, яка потребує подальшого вивчення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бабий Яр: Книга Памяти / Сост. И.М. Левитас. – К.: Изд-во «Сталь», 2005. – С. 43–378.
2. Бабий Яр: человек, власть, история / Книга 1. Историческая топография. Хронология событий. Общественный комитет по увековечению памяти жертв Бабьего Яра и др. – К.: Внешторгиздат, 2004. – 597 с.
3. Беркгоф К. Бабин Яр: місце наймасштабнішого розстрілу євреїв нацистами в Радянському Союзі. // Бабин Яр: масове убивство і пам'ять про нього: Матеріали міжнародної наукової конференції 24-25 жовтня 2011 р., м. Київ. – Вид. 2-ге, доп. – К.: Укр. центр вивчення історії Голокосту, Громад. к-т для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру, 2017. – С.8-20.
4. Голос Волині. – 1942. – 21 січня.
5. Голос Волині. – 1942. – 11 березня.
6. Гон М. М. Жінки в час Голокосту: долі, поведінка та гендерні (не)рівності / М. Гон, Н. Івчик // Голокост і сучасність. – 2016. – № 1. – С. 9-49.

7. Євстаф'єва Т. Трагедія Бабиного Яру у 1941 – 1943 рр. (за документами Галузевого державного архіву Служби безпеки України). URL: dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/.../13-Yevstafeva.pdf?.. (дата звернення 06.09. 2018 р.).
8. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: Гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: [зб. наук. статей / за наук. ред. Г. Грінченко, К. Кобченко, О. Кісь. – Київ: ТОВ "Арт-книга", 2015. – 336 с.
9. Заболотна Т. Життя та побут міського населення напередодні та в роки окупації (1941–1944 рр.) // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст.: істор. нариси: у 2 книгах. Кн 2. – К.: Наукова думка, 2011. – С. 16-17.
10. Карасева Л.Е. Славные дочери нашей Родины – М.: Политиздат, 1946. – 63 с.; Карасева Л. Е. Женщины в колхозах – большая сила. – М. : Госполитиздат, 1949. – 68 с.
11. Кісь. О. Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти: монографія. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2017. – 288 с.
12. Кісь О. Чи/ якою потрібна Україні її жіноча історія? // Критика. – 2013. – № 1-2. – С. 18-21.
13. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – 659 с.
14. Кузнецов А. Бабий Яр. Роман-документ [Текст] / А. Кузнецов. – К.: Обериг, 1991. – 352 с.
15. Нахманович В. Расстрелы и захоронения в районе Бабьего Яра во время немецкой оккупации г. Киева 1941–1943 гг.: Проблемы хронологии и топографии // Бабий Яр. Человек. Власть. История. – С. 94–98.
16. Левин Д. Судьбоносное решение: бегство евреев во внутренние районы СССР летом 1941 года.// Яд Вашем: Исследования. – Национальный мемориал Катастрофы и героизма Яд Вашем. Иерусалим, – 2009. – С. 52.
17. Подольський А. Ю. Єврейські жінки України в добу Голокосту та нацистської окупації (1941–1944): спроби дослідження трагічної долі // Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні. – 2015. – С. 219–230.
18. Ржевская Е.М. За плечами XX век.– М.: АСТ: Астрель: Полиграфиздат, 2011. – С. 248.
19. Спогади Раї // Леонид Наумович Волинский. Жизнь и творчество. URL: <http://zwinger.it/> (дата звернення 27.02. 2018 р.).
20. Стяжкіна О. «Окуповані» жінки: чинники, ресурси та стратегії виживання // Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні : Гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства / за наук. ред. Гелінади Грінченко, Катерини Кобченко і Оксани Кісь. – Київ: ТОВ "Арт-книга", –2015. – С. 185.
21. Ференц Б. Холокост и Нюрнбергский процесс / Б. Ференц // Хроника ООН. – Выпуск XLII, № 4. – декабрь 2005 г. – февраль 2006 г. – URL: <http://www.un.org/ru/holocaustremembrance/nurnberg/>
22. ЦДАВОВУ України. – Ф. 4620. – Оп.1. – Спр. 243. – Арк. 142.
23. Шмелева А. Ф. Советские женщины в Великой Отечественной войне –М.: Политиздат, – 1947. – 217 с.

Hecha O. JEWISH WOMEN IN OCCUPATION AND EVACUATION: DIFFERENT SURVIVAL STRATEGIES (FOR EXAMPLE, REPRESENTATIVES OF THE RABINOVICH FAMILY)

Women's history as a relatively new trend in historical studies is being replenished by new researchers and interesting works every year. Women's fate in a war is a separate topic, which has a large number of aspects that require detailed study, new reading and rethinking. Women were forced to go through a trial of occupation and evacuation. One of the most difficult practices for women was the front experience, both in military and in the medical staff. The view on a woman as a resource in a war was inherent in both the Soviet and Nazi totalitarian authorities.

Similar experiences and peculiarities of performing non-peculiar roles require additional researches. In the proposed article on the example of the representatives of one family - Rabinovyches, was made an attempt to trace various strategies and practices of life / survival / of women in the war. The role of a woman in evacuation in Soviet realms remained on the verge of official representations of events and commatural practices, therefore the article examines the survival experience of Raisa Rabinovich.

Investigating the experience of being evacuated through his sources of optics can recreate individual episodes of life, from which formed strategies of survival not only of one woman, but a group of people who were unable to solve domestic and other problems without her.

The Holocaust trial also fell on Jewish women. The symbol of the Holocaust in Ukraine was Babyn Yar, in its territory almost all Jewish population of Kyiv was shot. In Babyn Yar from the family of Rabinovich nine people of Rabinovich family died - the parents of Leonid Volynsky (Rabinovich) and his aunt Faiga's family. Those remaining among the living, were forced to bear their cross of moral blame before the dead.

Key words: *women's history, Rabinovich family, World War II, Babyn Yar, occupation, evacuation, Raisa Rabinovich, Elena Rzhevska.*

Нечза Н. ЖЫДЉВКЫ В ВАРУНКАХ ОКУПАЦЫ І ЕВАКУАЦЫ: РЉЗНЕ СТРАТЕГІЕ ПРЖЕТРВАНІА (НА ПРЖЫКЛАЙІЕ ПРЖЕДСТАВІЦІЕЛЕК РОДЗІНЫ РАБІНОВІЧЉВ)

Historia kobiet jako stosunkowo nowy kierunek w badaniach historycznych jest co roku uzupełniana przez nowych badaczy i ciekawe prace. Los kobiet w okresie wojny jest osobnym tematem, który ma wiele aspektów, które wymagających szczegółowych badań, nowego prze czytania i ponownego przemyślenia. Kobiety zostały zmuszone poddać się doświadczeniu okupacji oraz ewakuacji. Jedną z najtrudniejszych praktyk dla kobiet jest doświadczenie na pierwszej linii, zarówno dla wojska, jak i dla przedstawicieli personelu medycznego. Proces Holokaustu padł także na kobiety żydowskie. Podobne doświadczenia i osobliwości wykonywania nietypowych ról odgrywania wymagają dodatkowych badań. W oferowanym artykule na przykładzie przedstawicieli jednej rodziny - Rabinowiczów podjęto próbę prześledzenia różnych strategii i praktyk życia / przetrwania / uczestnictwa kobiet w wojnie.

Słowa kluczowe: *historia kobiet, rodzina Rabinowiczów, II wojna światowa, Babyn Jar, okupacja, ewakuacja, Raisa Rabinowicz, Helena Rżewska*

УДК 378.046:94(477) «1965/1985»
DOI 10.33287/101819

Цимбалюк О.В.,
аспірантка кафедри історії України
Житомирського державного
університету ім. Івана Франка
alonuhka.zet@meta.ua

ПОЛЬСЬКЕ КІНО ТА АКТОРИ В РАДЯНСЬКІЙ ДІЙСНОСТІ

У статі розглянуто передумови та особливості поширення польського кіно в Радянському Союзі у другій половині 60 – першій половині 80-х рр. ХХ ст. Зазначено, що поширенню польського кінематографу сприяла державна політика щодо співпраці з соціалістичною Польщею, але лише в межах, визначених радянською державною цензурою. Розкрито зміст та характерні риси художніх напрямів польського кіно соціалістичної епохи: «польська кіношкола» (1956-1961 рр.), «кіно морального неспокою» (1975-1981 рр.). На основі відгуків, визначено, що кінострічки польського виробництва викликали інтерес серед глядачів та радянських кінокритиків. А представники польської акторської школи стали справжнім кумирами: радянські режисери запрошували їх до співпраці, глядачі наслідували зовнішній вигляд та поведінку їх героїв.

Ключові слова: *кіно, Польща, Радянський Союз, ідеологія, «польська кіношкола», «кіно морального неспокою», актори, радянська дійсність.*

Постановка проблеми. «Брежнєвський» період в історії СРСР, який тривав від середини 60 – до 1982 р. ХХ ст., характеризувався консервацією та посиленням